

ТЕОРІЯ НАЦІЄТВОРЕННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПАТРІОТИЗМУ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ ДЕПОПУЛЯЦІЇ УКРАЇНИ

THE THEORY OF NATION-BUILDING AND TERRITORIAL PATRIOTISM OF VYACHESLAV LYPYNSKY IN THE CONTEXT OF MODERN THREATS OF UKRAINE'S DEPOPULATION

Малик І.Р.,

orcid.org/0000-0002-5638-6999

кандидат історичних наук,

доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

Статтю присвячено обґрунтуванню нових ідеологічних орієнтирів міграційної безпеки України через призму політичної спадщини В. Липинського. Проаналізовано класичний концепт «територіального патріотизму» мислителя як інтегруючу платформу для формування модерної політичної нації. На основі аналізу «Стратегії демографічного розвитку України до 2040 року» та «Плану заходів з реалізації у 2024–2027 роках Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року» а також аналітичних даних Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи, Центру Разумкова та праць Е. Лібанової, В. Пекара, Н. Черниш досліджено сучасні загрози депопуляції, зумовлені масовим вимушеним виїздом активного населення за кордон. У результаті здійсненого міждисциплінарного синтезу доведено, що ідеї В. Липинського щодо солідарності навколо спільної землі та інтересу «осілості» мають стати фундаментом новітньої державної ідеології репатріації. Обґрунтовано, що повернення та укорінення українців у повоєнний період вимагає переходу від етнічного патріотизму до прагматичних територіально-економічних стимулів розбудови державного простору. В «Стратегії національної реінтеграції», запропонованій до прийняття Razumkov centre, акцентується на необхідності формування в українському соціумі атмосфери прийняття та емпатії стосовно репатріантів, що є базовою передумовою як їхньої безболісної адаптації, так і стратегічного повоєнного відродження держави.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі міждисциплінарного синтезу: поєднанні завдань сучасної міграційної безпеки з класичною державотворчою спадщиною В. Липинського. Переосмислення його поглядів загалом та концепту «територіального патріотизму» зокрема дозволяє змінити фокус із менш актуальних на сьогодні етнічних маркерів на концепт громадянської солідарності навколо спільної землі, що є ключем до збереження сучасної політичної нації.

Ключові слова: міграційна безпека, депопуляція, В'ячеслав Липинський, територіальний патріотизм, політична нація, репатріація, людський капітал.

The article is devoted to substantiating new ideological guidelines for Ukraine's migration security through the prism of Vyacheslav Lypynsky's political heritage. The thinker's classical concept of "territorial patriotism" is analyzed as an integrating platform for the formation of a modern political nation. Based on the analysis of the "Strategy for Demographic Development of Ukraine until 2040", the "Action Plan for the 2024–2027 Implementation of the Strategy for Demographic Development of Ukraine for the Period until 2040", as well as analytical data from the M.V. Ptukha Institute for Demography and Social Studies, the Razumkov Centre, and the works of E. Libanova, V. Pekar, and N. Chernysh, the current threats of depopulation caused by the mass forced displacement of the active population abroad are explored. As a result of the accomplished interdisciplinary synthesis, it is proved that V. Lypynsky's ideas regarding solidarity around the shared land and the interest in "sedentary lifestyle" (settledness) should become the foundation of the latest state ideology of repatriation. It is substantiated that the return and deep rooting of Ukrainians in the post-war period requires a transition from ethnic patriotism to pragmatic territorial and economic incentives for the development of the state space. The "National Reintegration Strategy" proposed for adoption by the Razumkov Centre emphasizes the need to foster an atmosphere of acceptance and empathy towards repatriates in Ukrainian society, which is a fundamental prerequisite for both their painless adaptation and the strategic post-war revival of the state. The scientific novelty of the study lies in an attempt at an interdisciplinary synthesis: combining the tasks of modern migration security with the classical state-building heritage of V. Lypynsky. Reimagining his views in general and the concept of "territorial patriotism" in particular allows shifting the focus from currently less relevant ethnic markers to the concept of civic solidarity around the shared land, which is the key to preserving the modern political nation.

Key words: migration security, depopulation, Vyacheslav Lypynsky, territorial patriotism, political nation, repatriation, human capital.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення РФ спровокувало масштабний демографічний дисбаланс в Україні, пов'язаний, в тому числі, із масовим виїздом за кордон молоді та жінок із дітьми, значна частина яких, ймовірно, не повернеться. Таке «вимивання» активного населення призводить до ерозії людського потенціалу та стрімкого старіння суспільства, що позбавляє державу внутрішнього «двигуна» для повоєнного відновлення. Традиційні економічні важелі міграційної політики в таких умовах є недостатніми, тому виникає потреба у розробці нових механізмів та ціннісних орієнтацій для репатріації громадян у вітчизняний простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ні у працях дослідників спадщини В.Липинського (П. Гай-Нижник, В. Потульницький, Т. Бевз, Ю.Терещенко), ні в роботах сучасних демографів та дослідників міграційної безпеки (Е.Лібанова, К.Бондаревська, З. Варналій, І.Бараняк) ідеологема солідарності навколо спільної землі не розглядалася як концептуальний фундамент для розробки стратегій повернення (релокації та укорінення) мігрантів. Поза науковим аналізом залишається питання, як інтерес «осілості» за В.Липинським може замінити неефективні (декларативні, популістські) важелі міграційної політики держави у повоєнний період.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній науковій літературі прикладні аспекти міграційної безпеки та політична спадщина В. Липинського досліджуються як два ізольовані, паралельні напрямки. Поза увагою науковців залишається теоретичний потенціал концепції територіального патріотизму як інструменту подолання новітніх безпекових криз, зокрема загрози повоєнної депопуляції. Невирішеною залишається проблема адаптації ідей Липинського до розробки сучасних стратегій репатріації (повернення мігрантів) та формування громадянської солідарності в межах модерної політичної нації.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідити потенціал теорії територіального патріотизму В. Липинського як концептуального інструменту мінімізації загроз депопуляції та формування нової стратегії міграційної безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея написання статті виникла внаслідок внутрішнього запиту на дослідження націєтворчих підходів (теорій) представників української політичної думки початку ХХ ст. До цього запиту, в свою чергу, призвели власні дослідження автора, пов'язані з сучасними суспільними процесами в Україні, пов'язаними з російсько-українською війною, а саме: депопуляцією, масовою міграцією, кількісною та якісною втратою людського

ресурсу. Традиційно в Україні націєтворення розглядалося через етнічний фактор (спільна мова, походження, культура). Проте через повномасштабну війну мільйони українців виїхали за кордон, і значна частина їхніх дітей інтегрується в іншомовне середовище. Якщо повоєнну Україну відбудувати лише на етнічному принципі/патріотизмі, то існує ризик назавжди втратити цих людей (вимушених мігрантів). Адже їхня мова та побут неминуче асимілюються. Тож, постало питання пошуку такого собі «ідеологічного фундаменту» задля переосмислення та формування нових стратегій розбудови української політичної нації.

Таким чином, актуальність даного дослідження має два основні напрямки: актуалізація загрози депопуляції України як наслідок воєнної агресії РФ; необхідність пошуку нових (і переосмислення старих) концептуальних підходів до збереження людського потенціалу. І все це – через призму поглядів українського політичного діяча, історика, соціолога, теоретика українського консерватизму та монархізму В.Липинського.

З огляду на окреслені вище сучасні виклики та загрози для України внаслідок російської агресії політична спадщина В. Липинського є релевантною для аналізу сучасних демографічних та міграційних процесів.

Насправді важко переоцінити внесок В.Липинського в українську суспільно-політичну думку початку ХХ ст. з огляду на те, що його ідеї дещо випереджали час, розривали тодішні стереотипи та розширювали мисленнєві горизонти. Основними працями, в яких В.Липинський осмислює та викладає свої модерні принципи націєтворення були написані у середині 20-х років ХХ ст. та мали назви «Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму» (до слова, ця праця писалась протягом семи років – з 1919 по 1926 рік – та має 627 сторінок тексту) та «Релігія і церква в історії України» [1, 2]. Ці праці були рефлексією та бажанням знайти відповіді на тогочасні суспільні виклики – як от утворення та розбудова української держави, пошуки оптимальної форми правління, війна, внутрішньополітичні чвари, зменшення напруги та протиріч між етнічними, релігійними та іншими соціальними групами задля об'єднання навколо ідеї побудови сильної України.

Майже з перших сторінок праці «Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму» (Далі – «Листи») В.Липинський окреслює власну оптимальну формулу створення, відбудови та успішного існування держави Україна: «Для державного унезалежнення України як від Варшавської так і від Московської метрополії ми хочемо всі класи і всі «нації» України об'єднати під спільним гаслом політичним (потрібна всім мешканцям України окрема, своя власна Держава)

і під спільним гаслом патріотичним (спільна всім мешканцям України любов до спільної Батьківщини)» [1, с. XIII]. Поряд з цим автор пояснює, що поняття «нація» слід ототожнювати з поняттям «державна». Адже нація, за його версією, – це всі мешканці Землі та громадяни держави, а не «пролетаріат» (тут, ймовірно, протиставлення ідеям більшовизму – автор) і не «мова, віра, плем'я». В.Липинський стверджує, що коли він у своїй праці вживає термін «українські націоналісти», то йдеться про тих, хто прагне побудови «Української Держави», об'єднуючи всі класи, мови, віри, племена «Української землі». Він пропонував побудову української нації через українську державу шляхом об'єднання всіх мешканців України під державними політичними гаслами. Фундаментом такого об'єднання, на думку автора, повинен бути духовний цемент (релігія) та політичний цемент (патріотизм) – любов до спільної Батьківщини, «а не Ваш соціалізм, – зненависть місцевих бідних до місцевих багатих, і не Ваш націоналізм – зненависть місцевих «Українців» до місцевих «не-Українців»» [1, с. XIII-XVII].

В.Липинський розділяє патріотизм на «етнічний» (який він називає «почуттям племінної солідарності», що здатний роз'єднувати людей через суперечки про мову, культуру чи походження) та «територіальний», який здатний об'єднати всіх, хто живе на одній землі. Автор виступає за патріотизм територіальний. Земля, конкретна окреслена територія – це матеріальна основа, яка змушує людей різних культур кооперуватися. Якщо люди живуть на одному просторі, то у них неминуче виникають спільні економічні та безпекові інтереси. Я пише в своєму дослідженні Терещенко Ю., це – суто раціональний, державницький підхід [3, с. 15]. Саме в таких трактуваннях міститься головна ідея автора про те, що для об'єднання громадян (створення міцного союзу) та відбудови держави потрібна солідарність між усіма мешканцями української землі, незалежно від їхньої віри, мови чи національності (етнічні поляки, росіяни, євреї, які живуть в Україні, за Липинським, мають стати українськими громадянами та патріотами цієї землі). Він припускає, що саме спільна праця на одній землі/території (тут звернення до висловленої ним ідеї «хліборобської культури» та прихильності до своєї території) здатна створити спільний політичний інтерес, спільне політичне бачення майбутнього. Адже в такому випадку люди прагнутимуть, порядку та безпеки на цій території, що автоматично призведе до потреби в розбудові власної держави.

В цьому контексті не можна не провести паралелі з ідеєю політичної нації, котра виникла пізніше, та пов'язана з поняттям державного суверенітету над певною територією. За українською дослідницею Черниш Н.Й. політична нація – це

політична спільнота, що об'єднує всіх рівних перед законом громадян незалежно від етнічного та соціального походження, культурно-мовних, конфесійних особливостей, соціального і економічного статусу; це водночас громадянська спільнота, що має свою територію і державу, де держава виступає засобом досягнення спільних національних цілей [4, с. 18]. Громадянство в цій ідеї, як і в В.Липинського, прив'язане до держави, а не до етносу.

Хоча В.Липинський не використовував у своїх працях термін «політична нація», а його погляди мали більш консервативний характер (він вбачав ефективну державу лише через монархічну/гетьманську форму правління, а не ліберальну демократію), проте суть його ідеї, а саме – громадянське єднання навколо держави і території – є ідентичною до майбутнього концепту політичної нації. Також значну увагу В. Липинський приділяв релігійним та моральним ідеям (принципам), вважаючи їх основними консолідуючими чинниками української нації [5].

Цінність ідей В.Липинського для даного дослідження полягає в тому, що він сто років тому висунув революційну ідею про націю не як спільне походження, а як спільне бажання жити на одній землі та працювати на неї. Його ідея «територіального патріотизму» – це сучасна формула об'єднання людей різних національностей чи віросповідань навколо ідеї спільного державного дому.

З якими викликом та загрозами зіштовхнулася Україна сьогодні, через 100 років після опублікування праці «Листи до братів-хліборобів»? Російська агресія та п'ятий рік повномасштабного вторгнення РФ спровокували низку соціальних катастроф загальноукраїнського рівня, котрі накладатимуть відбиток на весь подальший розвиток нашої держави. Серед них ключове місце посідають:

- безпрецедентна депопуляція внаслідок вимушеної зовнішньої міграції (як наслідок: фізичне вимивання репродуктивного потенціалу (виїхали переважно жінки з дітьми; це призводить до катастрофічного падіння народжуваності та стрімкого «старіння» нації, що руйнує статевовікову піраміду держави);

- руйнування усталеної регіональної структури поселень через внутрішнє переміщення мільйонів осіб (як наслідок – надмірне інфраструктурне та соціальне навантаження на приймаючі громади, поява «економічно мертвих» зон на деокупованих та прифронтових територіях, депопуляція цілих областей і фактичне зникнення сотень дрібних населених пунктів);

- системна декапіталізація людського потенціалу (загибель цивільних та військових, хронічний травматичний суспільний досвід, погіршення

стану здоров'я населення, зниження якості освіти через тривалий досвід дистанційного або перерваного навчання), як наслідок – знецінення інтелектуального та працездатного капіталу України. Навіть ті фахівці, які залишилися, зазнають професійного вигорання або втрачають кваліфікацію через закриття підприємств. Це, в свою чергу призводить до падіння рівня та тривалості життя громадян;

– глибока криза зайнятості (як наслідок – поява нових вразливих верств населення та сучасної «кризи зайнятості», коли через дефіцит кадрів роботодавці не можуть знайти людей, а люди не можуть знайти роботу з гідною оплатою);

– виникнення нових ліній соціальної диференціації (соціальних розколів). Поява нових великих соціальних груп із кардинально різним життєвим досвідом, отриманим під час війни: ветерани та особи з інвалідністю внаслідок війни; внутрішньо переміщені особи; громадяни, які залишалися під окупацією; та біженці за кордоном. Наслідком таких диференціацій може стати зростання соціальної відчуженості, труднощі з реінтеграцією ветеранів у цивільне життя та поява прихованих конфліктів («хто де був під час війни»), що вимагає оновлення принципів формування соціальної політики та розробки нової політики соціальної солідарності.

Тож, ідеї В.Липинського щодо «територіального патріотизму» виглядає модерною формулою та одночасно об'єднуючим фактором, котрий може стати основою для відновлення повоєнної України. Вже зараз «Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року» (далі – «Стратегія»), ухвалена у вересні 2024 р., стратегічною ціль №1 визначає створення умов для міграційного приросту населення та зниження рівня відтоку українців за кордон. Для реалізації цієї пропонується забезпечити та реалізувати такі напрямки:

1) створення умов для добровільного повернення українців із-за кордону та зменшення відтоку населення з України;

2) поглиблення співпраці із представниками закордонних українців;

3) залучення мігрантів із числа іноземних громадян для задоволення потреб ринку праці, які неможливо задовольнити за рахунок внутрішніх ресурсів;

4) сприяння зниженню рівня відтоку молоді за кордон [6].

Стратегічна ціль № 6 «Стратегії» має назву: «Розвиток можливостей для якісного життя. Україна – держава, в якій хочеться жити». Тож, цілком і повністю «працює» на підтримку ідеї територіального патріотизму В.Липинського (і не лише ця ціль стратегії). Тут, насамперед, про створення комфортних умов життя та самореалі-

зації громадян країни, як от формування безпечного довкілля, забезпечення безбар'єрності на всіх об'єктах житлової та соціальної інфраструктури, розвиток механізмів забезпечення житлом громадян відповідно до їх потреб і можливостей, соціальну згуртованість українського суспільства. Реалізація кожної Стратегічної цілі, в залежності від завдань та заходів, закріплена за відповідними міністерствами та відомства з чітко окресленим термінами та індикаторами виконання [7].

Для успішної реалізації «Стратегії» необхідно врахувати ще декілька важливих моментів, пов'язаних із наслідками вимушеної міграції українських громадян, котра триває з 2022 р.

– Руйнування традиційного зв'язку «особа – територія». За оновленими даними Центру економічної стратегії (2025 р.) близько 43% біженців мають наміри повертатися в Україну, і 36% не планують/скоріше не планують. Частка біженців, що мають намір повернутися, не змінилася порівняно з попередніми дослідженням за 2024 р. До цього спостерігався чіткий тренд на падіння частки біженців, що планують повертатись. Для порівняння: станом на листопад 2022 р. частка біженців, що планували повернення становила 74% (Точно планую – 50%; Скоріше планую – 24%). Тобто, працює формула: чим довше війна, тим більша ймовірність адаптації та асиміляції українців в країнах тимчасового перебування та менша ймовірність повернення на батьківщину. Окрім цього, у 2027 році більшість біженців намагатиметься закріпитися за кордоном, так як тимчасовий захист для українців у ЄС діє до 4 березня 2027 року. Згодом ЄС планує розробити перехід або до альтернативних статусів (як от статус CUKR в Польщі), що дозволятимуть перебувати в країні (наприклад, на основі здобуття освіти, роботи, тощо), або до добровільного повернення в Україну [8]. У 2025 р. в аналітичній доповіді Razumkov centre було запропоновано до розробки Стратегію національної реінтеграції, яка повинна була б не лише сприяти фізичному поверненню людей, а й забезпечити повноцінну інтеграцію громадян, які повертаються, у громади, відновлення їхнього добробуту, професійної реалізації та соціальної стабільності, водночас зміцнюючи людський капітал України та сприяючи післявоєнній відбудові. Серед іншого, наголошується, що формування позитивного ставлення в українському суспільстві до повернення мігрантів є важливим чинником як для їхньої успішної реінтеграції, так і для довгострокового відновлення країни [9, с.130-134].

– Деформація соціально-політичної структури суспільства через вимивання активного населення. А.Умланд, аналітик Стокгольмського центру дослідження Східної Європи наводить такі цифри щодо українських вимушених мігрантів: близько 70% тих, хто виїхав працездатного

віку мають вищу освіту [10]. Тобто, в більшості своїй – це люди, здатні адаптовуватись до нових викликів, швидко опановувати необхідні навички, входити в режим «перенавчання» чи «перекваліфікації», достатньо мобільні (і фізично і ментально). А могли б слугувати фундаментом для створення міцного середнього класу повоєнної України... До загальної картини слід додати масовий виїзд за кордон жінок репродуктивного віку з дітьми, значна частина яких через тривалу адаптацію та інтеграцію вже не повернеться в Україну, що закладає міну уповільненої дії під майбутнє націєтворення. Це катастрофічне «вимивання» молоді та економічно активного населення призводить до критичного перекосу в соціально-політичній структурі суспільства, стрімко перетворюючи країну на державу пенсіонерів із дефіцитом робочих рук. Така демографічна деформація позбавляє Україну її головного модернізаційного рушія — патріотичної, освіченої та мобільної генерації, здатної забезпечити повоєнне відновлення та захист національного суверенітету.

Сучасні українські дослідники-суспільствознавці (Е.Лібанова, В.Пекар, А.Длігач) стверджують, що ключовими дихотоміями у напрямках повоєнної розбудови економіки України будуть такі: а) ліберальні реформи (демократія) чи посилення ролі держави (диктатура); б) відновлення чи занепад (визначений дослідниками як інерційний сценарій); в) війна: перемога чи припинення війни; г) люди: повернення власних громадян (або «імпорт» робочої сили з інших країн; тобто, йдеться про відновлення людського ресурсу в будь-який спосіб) чи нова еміграція [11,12,13].

Яким чином принципи, запропоновані В.Липинським зможуть допомогти повернути людей в Україну? З огляду на сучасні виклики

та загрози, на особливості функціонування інформаційного простору, перекладаючи ідеї В.Липинського на сучасну мову, необхідно забезпечити:

– Трансформацію поняття та явища «патріотизм», тобто здійснити перехід від гасел до територіально-економічних стимулів – державних програм відновлення, інвестиційних проєктів, легалізацію освітніх здобутків.

– Трансформація ролі держави – забезпечення формування відповідних інституцій з прозорими та зрозумілими правилами гри, які б створили умови безпечного та престижного проживання в Україні.

– Проведення активної роботи/співпраці з діаспорою через залучення до економічних-соціальних-екологічних-політичних проєктів чи програм (насправді, не має значення які саме це будуть програми; основне завдання – залучити якомога більшу кількість людей. Тут існує подвійний зиск: і колишні громадяни не відчуватимуть себе покинутими державою, і держава отримує «включеність» громадян у суспільне життя країни).

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Теорія націєтворення українського політичного діяча В.Липинського доводить, що географічний та територіальний фактори є первинними для виживання держави. Тож, міграційна безпека для України на сьогодні – це не лише про безпеку кордонів, а, першочергово, про вкорінення людей до держави через прозорі, дієві та справедливі економічні та політичні інститути. Такий підхід дає змогу сформувати нову ідеологічну платформу для повного демографічного відновлення України та зможе стати основою економічної відбудови держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. *diasporiana.org.ua. Електронна бібліотека*. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf> 627 с.
2. Липинський В. Релігія і церква в історії України. *diasporiana.org.ua Електронна бібліотека*. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1197/file.pdf>
3. Терещенко Ю. Україна та європейський історичний контекст у "Листах до братів-хліборобів" В'ячеслава Липинського. *Вісник КНЛУ. Серія Історія, економіка, філософія*. Випуск 20. 2015. 40 с. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/74982-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-157193-1-10-20160803%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/74982-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-157193-1-10-20160803%20(1).pdf)
4. Черниш Н. Формування української політичної нації. *Український соціологічний журнал*. 2022. 28. С. 15–25. URL: <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2022-28-02>
5. Чупрій Л. В., Настояща К. В. Становлення консервативних ідей В. Липинського як чинника сучасних процесів українського державотворення. *Вісник гуманітарних наук*, 2026. №16. URL: <https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/article/view/463>
6. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>
7. Про затвердження плану заходів з реалізації у 2024-2027 роках Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1091-2024-%D1%80#Text>
8. Українські біженці після чотирьох років за кордоном. П'ята хвиля дослідження. 24 лютого 2026. *Центр економічної стратегії*. URL: <https://ces.org.ua/ukrainian-refugees-fifth-wave/>

9. Реінтеграція українців: культурно-ідентичнісні та соціально-економічні аспекти повернення Київ-2025. Аналітична доповідь. *Razumkov centre*. URL: https://razumkov.org.ua/images/2025/12/17/2025_REINTEGRATION_OF_UKRAINIANS.pdf 154 с.

10. Умланд А. Чотири роки повномасштабної війни. Як змінилася Україна. *NV*. 24.02.2026. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/yak-ukrajina-zminilasya-za-viynu-pro-stiykist-suspilstva-popri-demografichni-vtrati-50586647.html>.

11. Інструменти забезпечення резильєнтності українського суспільства : монографія / за ред. Е. М. Лібанової; авт. колектив. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2025. 372 с.

12. Длігач А. Сценарії на 2023–2024 рр. URL: https://www.youtube.com/watch?v=HEmPC99_RTo

13. Пекар В. Виграти війну, програти мир: інерційний сценарій. 9 березня 2023. URL: <https://site.ua/valerii.pekar/vigrati-viinuprograti-mir-inerciinii-scenarii-i0n112p>

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.09.2026